

Доц. др Слађана М. Алексић¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет,
Катедра за српску књижевност и језик

НАРАТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА²

САЖЕТАК. Проблемима организовања текста на наративном нивоу бави се нова теоријска дисциплина, *наратологија*. Заснивање наратологије везано је за осми број часописа *Communication* (1966), посвећен истраживању приче. Прва књига која у наслову садржи поменуту реч јесте *Наратологија* Мика Бала (1979). Почети наратолошких истраживања налазе се у Аристотеловој *Поетици*, у којој је био постављен проблем организовања наративног текста помоћу радње и карактера, и квалификација елемената наративног текста. У раду се осветљава онтологија савременог наратолошког пејзажа кроз семиолошка истраживања.

Кључне речи: наратологија, приповедни текст, структура приче, типологија јунака, тачке гледишта.

¹ aleksladjana@gmail.com.

² Рад је примљен 3. марта 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 1. јула 2013.

После Аристотела, први модерни прилог наратологији јесте текст Вилијема Џејмса о роману. Код Срба, 1899, објављена је критика драме *Гордана Лазе Костића*, у којој је Богдан Поповић темељно изучавао однос теме и њене драмске обраде. Између два светска рата објављене су незаобилазне књиге из ове области: *Теорија њрозе* Виктора Шкловског (1925), Бахтинови *Проблеми њоеџике Досџојевској* (1928), *Морфолоџија дајке* Владимира Пропа (1928) и у Америци, књига *Видови романа* Е. М. Фостера (1927). Прилози наратологији у послератним годинама умножили су се, а међу њима су значајни радови Немаца Кајзера и Штанцела, и Американца Вејна Бута. Савремена наратологија установљена је у радовима руских формалиста и француских структуралиста. Наратологија данас претендује да постане посебна теоријска дисциплина која се бави свим нивоима организације текста: организацијом речи, говора и дочараног света, и организацијом наративних елемената. Петар Милосављевић припада малобројним српским филолозима који су се бавили проблемима ове дисциплине. Укупна наратолошка истраживања Милосављевић је представио у два књигама: *Наратолошка истраживања I* и *Наратолошка истраживања II* (поднаслов: *Примери српској њрозној казивања*).³

Са семиолошке тачке гледишта на причу гледамо као на иконички знак. „Прича је врста слике којом се пресликава стварност” (Милосављевић, 1993, стр. 174). Приповедачи пресликавају догађаје и радње који су интересантни или измишљају приче о занимљивим догађајима као пројекцијама неке стварности или могу да преузму приче у облику митова, легенди, из историје, и на причи граде иконички белетристички знак. У старом веку иконичку природу наративног текста представљала је теорија мимезиса, а у новије време теорија модела. Са становишта односа према стварности, приче се деле на *реалистичке* и *фантасијичне*. Реалистичке приче се граде са ослонцем на категорије *вероватној* и *моућнеј*, које је установио Аристотел и оснажио Лесинг. Оне пресликавају оно што се збило и оно што би се вероватно могло збити. Доминантне у средњем веку, када у први план издија чудесно, у фантастичним приповеткама прича се гради на чудесном, невероватном, и у античко време, у митовима и у дајкама. У бароку, посебно у романтизму, стално је присутно моделовање прича на основама фантастичног, а данас се као посебан жанр развила научна фантастика.

³ Књига *Наратолошка истраживања I* објављена је 2012. године. Друга књига наратолошких истраживања спремна је за штампу.

Проблемом организовања наративног текста посебно су се бавили руски формалисти. Шкловски је у *Теорији њрозе* направио значајну разлику између *фабуле* и *сижее*, где је фабула материјал од којег је направљена прича, а сиже је организациони принцип у обликовању приче. У испитивању структуре приче, формалисти су разликовали *сћейенасћо*, *ћаралелно* и *ћрсћенасћо* организоване сижее. Мотиви се у степенасто организованом сижеу надозезују једни на друге а прстенасти улазе једни у друге. Појам *мотивације* Шкловски је схватио као принцип организовања белетристичког текста и разликовао: социјалну, психолошку и уметничку мотивацију. Идеја мотивације као логоса који прожима текст, кореспондира са идејом стила као чиниоца на којем је успостављено јединство текста. Структура приче се може осветлити и са становишта радње коју прича показује. *Радња* и *ћрича* нису исто јер радња може да се догоди а да о њој не остане прича. Радња се за причу може узети из живота или мита, историје, али је прича нешто што припада само белетристичком тексту. Са становишта радње, прича може да буде различито структурирана, може да има почетак и крај, да се одвија или не одвија у простору и времену. Ти изрази имају Аристотелову основу временски организоване структуре трагедије: пролог, епизодиј, епилог, и приче их садрже имплицитно јер су временски организоване па морају имати почетак и крај. У својој *Теорији књижевности* Зденко Лешић у поглављу *Наративна њоезија*, појам *фабулирања* (тј. „причање прича“) кореспондира појму *ћјесничке ријечи* херојском добу античког света. Он каже: „Хомерове приче, настале прије скоро три миленијума, свједоче о томе. А оне се данас сматрају врхунским *ћјесничким* остварењима“ (Лешић 2010: стр. 353).

За градњу наративног текста, поред *ћриче*, служе и *јунаци* помоћу којих се одвија прича. Модерно испитивање природе јунака и њихових функција почиње књигом *Морфологија дајке* Владимира Пропа (1928) који је тумачио дајке из збирке руског скупљача Афанасјева. Закључио је да јунаци испуњавају 31 функцију, открио 31 основни мотив, и дошао до закључка да су том комбинацијом испричане све дајке, као што се комбинацијом тридесетак гласова могу створити сви језички искази. Проп је акценат ставио на јунака као носиоца функција, као покретача радње. Помоћу општег, што се у многим дајкама понавља, Проп је открио нешто што се може поредити са „граматиком“ наративних текстова, открио је да се помоћу јунака гради наративни текст. Амерички теоретичар Едгар М. Фостер, у књизи *Видови романа*, јунаке је

лицу. Стварни аутор романа за приповедача ће изабрати неку фиктивну личност, а себи одредити само улогу издавача нечијег дневника, пронађених списа, и јавља се у функцији прикривеног аутора. Пример су Пушкинове *Бјелкинове ѝриче*, где је Бјелкин приповедач иза кога се стварни аутор Пушкин прикрио.

Функцију приповедача у наративном тексту може да има и више јунака, приповедача, као у Бокачовом *Декамерону* или у новијој српској литератури, у *Дорошеју* Добрила Ненадића. Разне су могућности односа између приповедача и приповедног текста, али су две основне: једна је да приповедач буде ван приче о којој приповеда, коју је Женет назвао *хеџеродијеџеџским*, и где се приповедач јавља као неутралан у односу на збивања која приказује. Приповедач може и сам да учествује у причи а Женет је такав однос назвао *хомодијеџеџским*. Приповедач прича у првом лицу и има могућности да утиче на догађаје о којима прича или да их коментарише. Женетова подела извршена је према критеријуму: приповедач у причи или *ван ѝриче*. Постоји и једна друга феноменолошка, Кајзерова подела начина приповедања према три граматичка лица: ја, ти, он, дакле, према личним заменицама, на три основне форме приповедања: *Ich-Form*, *Du-Form*, *Er-Form*. Најраширеније је *Er-Form* приповедање у трећем лицу, форма која се користила у доба реализма, у народним епским песмама и приповеткама. О јунацима се приповеда у трећем лицу: „*Неџко дјеше Сџрахињићу Бане*” (деше он, треће лице). У модерној литератури у употреби је *Ich-Form*, приповедање у првом лицу. Мање присутно је *Du-Form* приповедање у другом лицу, нарочито коришћено у тзв. епистоларној литератури, у приповеткама и романима састављеним од преписке главних јунака, као у приповеци *Увела ружа* Боре Станковића која почиње речима: *Оџеџ сам џе сневао*, или у *Бедним људима* Достојевског.

Мирољуб Јоковић се у књизи *Онџолошки џејзаж џосџмодерној романа* (2002) бави наратолошким проблемима на примерима постмодерног романа. Осветљава елементе модернистичке наративне онтологије у теоријском промишљању Џона Барта, универзитетског професора и романописца. То су: линеарност, рационалност, самосвест, узрок и последица, наивна илузија, транспарентан језик, невина анегдота и моралне конвенције средње класе, финалност процеса и ствари. Посмодернистичка наратолошка перспектива доноси њихове супротности: испрекиданост, симултаност, ирационализам, антиилузионизам, саморефлексивност, медијум као поруку, морални плурализам

(Јоковић, 2002, стр. 243–244). Причу постмодерне чини мноштво перспектива, а њен дисконтинуирани текст, тзв. *хипертекст* или *хиперфикција* на почетку XXI века, јесте хетероглосични извештај „који показује да стварамо друге светове (нараторска активност), али и да туђи светови стварају наше (поетска активност...)” (Јоковић, 2002, стр. 234). Постмодерна казивања прибегавају монтажи прича, позајмљивању прича из компјутера, мешању прозе и поезије, конфликту субјективности приповедања у првом лицу и објективизацији приповедања у трећем лицу, супротстављању ове две перспективе. Уметност приповедања постмодерни ствараоци виде у језику као игри прећуткивања, белина, хиљаду путева који воде свуда, бесконачној пруживости контекста.

Истражујући структуру романа Џона Барта *Изјубљени у кући за баве*, Јоковић о пишевом наратору каже: „Бартов наратор приповеда о себи час из перспективе првог, час из перспективе трећег лица. То је део Бартове стратегије који му омогућава да се позабави артикулисањем идеје која прожима његове есејистичке радове о књижевности, а то је идеја о фикционалним карактерима [...]” (Јоковић, 2002, стр. 267).

Три могућности приповедања везане су за *тачку гледишта* приповедача, а сваки јунак и јунак-приповедач, има своју тачку гледишта. Чатман сматра да постоје три врсте тачака гледишта: *осмајрачке, концевцијске* и *интересне*. И јунак и приповедач могу имати посебно сваку од тих тачака, а одвијањем текста могу их имати и све заједно. Роман Ингарден у књизи *Књижевно уметничко дело* (1931), сматра да се тачкама гледишта одређује смер гледања, ниво мишљења и начин доживљавања света јунака, нарочито јунака приповедача. Драган Стојановић у књизи *Феноменологија и вишезначност књижевности дела* указује на чињеницу да се тачком гледишта може обухватити слој видова и опализација. Он каже: „Тако, рецимо, могуће је психичко стање неког књижевног јунака приказати само помоћу описа његовог телесног држања или само описујући 'изнутра' како се осећао. Могуће је, међутим, користити се приказивањем видова неке предметности са разних 'тачака гледишта'” (Стојановић 2011: стр. 136). Приповедач који приповеда у првом лицу, ограничен је својом тачком гледишта, али има различите могућности испољавања. По Штанцеловом схватању, две су посебно важне: *ја које приповеда*, и *ја које доживљава*. Кете Хамбургер делила је приповедање у првом лицу на *лично* и *безлично*. Подела коју је урадио Вејн Бут, тиче се драматизованог и недраматизованог приповедача. Приповедање у

другом лицу има предности јер може да истакне однос између јунака-приповедача и јунака-примаоца на непосредан и конкретан начин. Та форма је ограничена тачком гледишта приповедача. Приповедач у трећем лицу, неодређеног егзистенцијалног статуса, понаша се као свезнајући приповедач. Тачка гледишта приповедача у трећем лицу је покретна, изнад тачака гледишта јунака и приповедача у првом и другом лицу. Предности приповедања у првом и у другом, над приповедањем у трећем лицу, Милосављевић налази у томе што се кроз различите модусе говора приповедача постиже непосредност излагања и виђења.

Наративни текст се организује од наративних елемената, приче, јунака, применом наративних техника. Белетристички текст се организује од речи, говора, мотива и наратива. Морфолошки приступ белетристичком тексту подразумева да се текст обликује на два плана: садржајном и изражајном. Изучавање садржајног плана подразумева две врсте садржаја: спољашњи и унутрашњи који је неодвојив од унутрашње форме.

Са семиолошког становишта, садржајни план белетристичког текста сагледава се према ономе што означава, усмерен је ка референту, референцији или симболу и према природи знакова, иконичких, индексних или симболичких. Изражајни план белетристичког текста може се организовати на четири нивоа: на нивоу речи, говора, дочараног и наративног света. Стилистика и метрика баве се проучавањем изражајног плана на нивоу речи.

Међу теоријским прилозима из области наратологије код Срба, почев од Поповићеве критике комедије *Гордана*, значајно место имају и књиге *Непатајивни јунак* (1965) Николе Милошевића и *Значење и њрича* (1989) Гаје Пелеша, у којој је аутор отворио проблем стварних и могућих светова у приповедном уметничком тексту. Књига *Ониолошки њејзај њосијмогерној романа* (2002) Миролуба Јоковића, представља и теоријски (у поглављу *Будућности се јавља из њрошлости или карѡиа нарајивне ониологије*) и експликативни приступ наратолошким проблемима постмодерног романа. Интерпретацијом приповедних текстова бави се много српских истраживача, али су теоријски прилози из области наратологије малобројни.

Међу њима се издвајају теоријска решења и прилози Петра Милосављевића који своја наратолошка истраживања почиње преводом кључног текста Ролана Барта *Увод у сѡрукѡуралну анализу њрича* и објављује га у *Летопису Матице српске* (1971). Поседну пажњу посвећујемо Милосављевићевим теоријским и практичним

решењима у овој области. То су следећа решења: а) Уводни текст у књизи *Реч и корелатив* (1983), доноси однос дијегесиса и мимесиса, непосредног и посредног изражавања, путем речи, али и корелатива. б) Главне теоријске оријентације у семиологији и виђења прозног казивања са становишта структуре и врста знакова у одељку *Литерарна семантика* из књиге *Теорија белетристике*. в) Поглавље *Организовање на наративном нивоу (нараторологија)*, из *Теорије белетристике*. г) Текстови интерпретација прозних дела у првој књизи *Нараторолошка истраживања*. д) Конкретан резултат, нови корак у Милосављевићевим наратолошким истраживањима јесте друга књига *Нараторолошких истраживања*, обиман предговор антологији *Примери српској прозној казивања*.

Прву књигу *Нараторолошка истраживања* (2012) чине конкретна истраживања у оквиру решавања наратолошких проблема на примерима важних приповедних и драмских текстова значајних српских аутора: Лазе Костића, Марка Миљанова, Боре Станковића, Станислава Винавера, Растка Петровића, Иве Андрића, Милоша Црњанског, Момчила Настасијевића, Михаила Лалића, Меше Селимовића, Бошка Петровића, Александра Тишме, Миодрага Булатовића и Драгослава Михаиловића. Текстови су у Садржају груписани према наратолошким темама и проблемима. Наднасловима појединих текстова или група текстова, Милосављевић је истакао наратолошке проблеме којима се поједини текстови баве, и тематску и проблемску структуру књиге. То су: Знаковна природа белетристичког дела, Делови текста, Структура текста, Хронотоп, Дискурс, Тема, Мотив, Тачка гледишта, Процеси стварања и Интертекстовни односи.

Друга књига има наслов *Примери српској прозној казивања* и настала је десетак година касније. Са теоријске тачке гледишта посебно је значајан обиман предговор. У предговору аутор информише о својим претходним теоријским решењима која проверава и потврђује на конкретним примерима из српске књижевности. Новина коју доносе Милосављевићева теоријска решења заснована је на сазнањима савремене дисциплине, семиологије. Милосављевић је од оних ретких теоретичара који полази од става да у семиологији постоје две оријентације, лингвистичка де Сосирова која има две димензије знака (ознаку, симбол и означено, референцију) и филозофска, Персова и његових следбеника Огдена и Ричардса, која има три димензије (референт, референцију и симбол). Решења која из њих проистичу третирају се као комплементарна. Своје основне теоријске прилоге наратологи-

ји, Милосављевић осветљава кроз разлику двеју оријентација, у два основна става: сагледавање структуре знака, и одговор на питање какве врсте знакова постоје.

Милосављевићев нови корак у истраживању указује на претходна теоријска решења до којих је дошао, на доприносе који се тичу казивања. Израз *казивање* аутор сматра ширим од израза *приповедање* јер обухвата и приповедање, и може да буде у прози и у стиховима. У разматрању природе казивања Милосављевић полази од персовске структуре знака.

Аутор своја теоријска решења илуструје и примерима. Педесет два одабрана белетристичка текста разврстава према оријентацији на референт (наднасловом *Дојаћај. Анејдоије*), на симбол (наднасловом *Реч*) и на референцију (наднасловом *Прича*). Међу белетристичким делима се могу уочити разлике према тежишту ка једној од димензија. Примера оријентисаних на референт има четрнаест.⁴ Примера оријентисаних на симбол (реч) има двадест осам.⁵ Примера оријентисаних на референцу има девет.⁶ На основу теоријски поиманих и коментарисаних примера, проистичу конкретни резултати Милосављевићевих наратолошких истраживања:

⁴ *Жиције свейої Симеона Светога Саве, Ево ме међ калуђери* Доситеја Обрадовића, *Жиције ајдук-Велка Пејровића* Вука Караџића, *Дводој* Милана Ђ. Милићевића, *Предавање у бечком Научном клубу* Лазе Костића, *Велики њарадни ручак* Велка Петровића, *Уз њесму о Принципу* Милоша Црњанског, *Очи које су Боја иледале* Софије Зернов, *Смена власици* Дејана Медаковића, *Књија о Милушину* Данка Поповића, *Године које су њојели скакавци* Борислава Пекића, *Лейицац* Борислава Михаиловића Михиза, *Иво Андрић и Милан Бојдановић* Меше Селимовића и *Клањање оцу Јусџину* Миле Милетића.

⁵ Народна приповетка *У цара Тројана козје уши*, народна приповетка *Немушџији језик*, народна приповетка *Насрадин и Француз*, Свети Сава: *Тумачење сџиха*, Захарија Орфелин: *Посвеџа царици Каџарини*, Доситеј Обрадовић: *Писмо Хараламџију*, Петар Први Петровић Његош: *Црнојорцима и Брђанима*, Вук Стефановић Караџић: *Писмо кнезу Милошу*, Вук Стефановић Караџић: *Очиџовање*, пропта Матеја Ненадовић: *Предјовор „Мемоарима“*, Марко Миљанов: *Предјовори*, Дум Иван Стојановић: *Разјовор о Дубровнику*, Борислав Станковић: *Мийкина њесма*, Никола I Петровић Његош: *Моме драјом народу*, мајор Драгутин Гавриловић: *Уодбрану Београда*, Никола I Петровић Његош: *Телејрам Александру*, Милош Црњански: *Ајоџеоза*, Иво Андрић: *Ех Ропто. Ејилої*, Слободан Костић: *Хиландарочаџиће*, Јован Дучић: *Писмо из Палесџине*, Исидора Секулић: *Сликари Милан Коњовић*, Иво Андрић: *Лица*, Владан Десница: *Људи сџараоја кова*, Меша Селимовић: *Дервиш и смриј*, Бранко Ђопић: *Башџа слезове доје* (предјовор), Милутин Миланковић: *Бачка љубав*, Данило Киш: *Енциклоједија мријвих* и Миле Медић: *Завешџања Сџефана Немање*.

- 1) Прозно казивање у стварности је знатно богатије од приповедања које се изједначава са фиктивном прозом.
- 2) Не треба одбацити ни концепцију белетристике као уметности речи, као што не треба одбацити ни концепцију која приповедну литературу изједначава са фиктивном прозом.
- 3) Постоји извесна предност у ослањању на Персову тријадичку концепцију структуре знака, у односу на де Сосирову дијадичку концепцију елемената знака.

Наведене текстове које је одабрао, превасходно из теоријских разлога, Милосављевић тумачи и према де Сосировим, и према Персовим врстама знакова. Своју концепцију тоталитета у изучавању, аутор илуструје примером Љубинка Милосављевића, *Повести о два Зиџа*, казивања које представља јединство догађаја, приче и речи. На том примеру показује да текст може да има све три знаковне димензије: референт, референцију и симбол. Милосављевић каже: „Када би антологију српског приповедања правио неки литерарни сладокусац, сигурно би за њу бирао другачије текстове. Ову књигу је ипак правио професор теорије књижевности који се, у оквиру дисциплине, бави и проблемима казивања и наратологије. Све је подредио том циљу. А и такав циљ је легитиман. Поготово зато што друге могућности не искључује.”⁷

-
- ЛИТЕРАТУРА Аристотел, 1982. *О њесничкој уметности*, Београд: Рад.
- Лешић, З. (2010). *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник.
- Милосављевић, П. (1983). *Реч и корелатив*. Београд: Нолит.
- Милосављевић, П. (1993). *Теорија белетристике*. Ниш: Просвета.
- Милосављевић, П. (2012). *Наратолошка исцртавања I*. Београд: Матица српска у Дубровнику, Мирослав. Грачаница: Логос.
- Милосављевић, П. (2012а). *Наратолошка исцртавања II*, (у електронској форми).

⁶ Народна приповетка *Клин чорба*, Теодосије: *Жиџије свејој Пејра Коришкој*, Милован Глишић: *Прва бразда*, Петар Кочић: *Јаблан*, Бора Станковић: *Покојникова жена*, Момчило Настасијевић: *Зайис о даровима моје рођаке Марије*, Иво Андрић: *Моси на Жейи*, Александар Тишма: *Најјора ноћ* и Миодраг Булатовић: *Излаз из круја*.

⁷ Цитат из необјављене друге књиге *Наратолошких исцртавања* Петра Милосављевића.

Речник књижевних џермина, 1992. Београд: Нолит.

Стојановић, Д. (2011). *Феноменологија и вишезначности књижевности дела*. Београд: Службени гласник.

Томашевић Б. (2006). *Хиљаду равни: џрансверзални ум, нелинеарно џисање, књижевни хиперџексти и крај Гуџенбергове џалаксије*. Нови Сад: Поља, часопис за књижевност и теорију, број 441.

Хегел, 1986. *Естетика*, I, II, III. Београд: Београдски издавачко-графички завод.

SLADJANA M. ALEKSIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY,
DEPARTMENT OF SERBIAN LITERATURE AND LANGUAGE

SUMMARY

RESEARCH IN THE FIELD OF NARRATOLOGY

A new theoretical discipline, narratology, deals with the problems of organizing text at a narrative level. The beginnings of narratology are related to the eighth issue of the journal „Communication” (1966), devoted to research stories. Mieke Bal wrote the first book that contains the word „Narratology” in its title (1979). The beginnings of narratological research can be found in Aristotle's *Poetics*, where he dealt with the problem of organizing the narration of a text with the action and the characters, and with the qualification of the elements of narrative text. The paper highlights the ontology of contemporary narratological landscape through semiotic research.

KEY WORDS: narratology, narrative text, story structure, typology of characters, point of view.